

Namık Kemal: “Devlet”’e Rağmen “Özgürlük” İsteyen Adam

Hasan Öztürk*

Ne efsunkâr imişsin ah ey didâr-ı hürriyet
Esir-i aşkın olduk gerçi kurtulduk esâretten

Tanzimat devri Türk edebiyatının popüler ismi Namık Kemal, edebiyatın farklı alanlarındaki etkinlikleriyle “vatan ve hürriyet şairi” olarak belleklere yerleşmiştir.¹ Türk edebiyatının Batı’ya yönelik sürecinde, kişiliği ve eserleriyle etkin bir görev üstlenen Namık Kemal, yolundan dönmemeye kararlı bir kalem sahibi olarak kararlılığının bedelini fazlasıyla ödeyerek de olsa heyecanından vazgeçmemiştir. Bu bakımdan, kendisinden yüzyılı aşan bir süre sonra gelinen noktadan geriye bakıldığında halka hizmetten usanmayan bir idealistin² dramatik yaşamı önem kazanmaktadır.

Namık Kemal’in Hayatı

Yarım yüzyıla bile ulaşamayan hayatı, çalışma yoğunluğuna paralel olarak imparatorluk içinde geniş bir coğrafyaya yayılan Namık Kemal, 21 Aralık 1840’ta Tekirdağ (Koniça)’da doğdu.³ O sıralarda iç güveyisi olan müneccibaşı Mustafa Asım Bey’in oğlu olarak dünyaya gelen “harika çocuk”, dedesi Abdülatif Paşa’dan ilk ad olarak Mehmet Kemal’i almıştır. Torununa, “milletin

kemâli” olması dileğiyle ad veren dede aynı zamanda onun ilk gençlik çağının da sorumlusudur. Dedesinin memuriyetiyle imparatorluğun değişik bölgelerini gezen torun Mehmet Kemal’in annesi Fatma Zehra Hanım, Abdülatif Paşa’nın 1846’da atandığı Afyonkarahisar kaymakamlığının son günlerinde öldüğünde Namık Kemal sekiz yaşlarındadır. İstanbul’a döndüklerinde Bayezid ve Valide Rüştüyelerine devam eden Namık Kemal, dedesinin Kars kaymakamlığına atanmasıyla (1853) hayatının yeni bir dönemine başlar. Edebiyat ve tasavvuf dersleri yanında binicilik ve cirit gibi sporlarla ilgilenerek “ilk fikrî uyanışı”nın başladığı Kars’tan, İstanbul’a dönmek zorunda kalan Namık Kemal, 1855’te Sofya kaymakamlığına atanan dedesiyle beraber “asıl fikrî gelişimi”nin başlayacağı Balkan şehrine gittiğinde yakın bölgede görevli babasıyla görüşmelerini de sürdürür.

Dede Abdülatif Paşa’nın misafiri şair Binbaşı Eşref Paşa’dan, o yaşta yazmış olduğu “bir defter dolusu” şiiri karşılığında “Nâmık” mahlasını alan genç şair, dinî-tasavvufî bilgilerini de kazandığı Sofya’da iken Niş kadısı Mustafa Râgıp Efendi’nin kızı Nesime Hanım’la evlenir. Namık Kemal’in Sofya’da kazandığı bir ustalık da hiciv şiirleri yazmasıdır. Çok şeyler borçlu olduğu dedesi Abdülatif Paşa’nın, bir üst düzey devlet memuru olması-na karşılık “kapıaltı geliri” adıyla rüşvet al-

* Edebiyatçı-Yazar.

masına tahammül edemeyerek önce dedesini eleştirmekle başlayan Namık Kemal, ayrılırken Dasitân-ı Sofya başlıklı manzumesinde - biraz da Nef'i'nin etkisiyle- Sofya'nın seçkin sivillerini ve memurlarını eleştirir.⁴

Ailece İstanbul'a dönüşlerinde büyükanne ve dedesini kaybeden Namık Kemal, ikinci kez evlenen babasının, İstanbul-Hoybar'daki konağına taşınır. Oğluna ve gelinine çok yakın ilgi gösteren Mustafa Asım Bey, oğlunun iş bulmasına ve İstanbul'da yeni yeni çevreler edinmesine yardımcı olur. Bundan böyle Namık Kemal'in hayatında kendisine ait yeni bir dönem başlayacaktır.

Memuriyetinin başlangıcı olarak 8 Kasım 1857'de Tercüme Odası'na giren Namık Kemal, düşüncelerinde önemli değişme ve gelişmeler olduğu bu büroda dönemin etkili şairleriyle de tanışır. Leskofçalı Galip ve Hersekli Arif Hikmet'ten özellikle etkilenen Namık Kemal daha sonra kader arkadaşı Ziya Paşa ile tanışır ve sonuçta; "1861 yazına doğru eski ve yeni nesilden şairlerin biraraya gelerek teşkil ettikleri Encümen-i Şuara"ya girer. Bir süre sonra, genç şair üzerinde sanat anlayışı ve sosyal konulara bakışında etkili, "haksızlıklara tahammülü olmayan, devlet işlerini ve siyasetin inceliklerini iyi bilen" Leskofçalı Galip'in İstanbul'dan ayrılmasının ardından Encümen-i Şuara dağılmış, Namık Kemal de bir bakıma serbest kalmıştır. Namık Kemal, "birkaç yıldan beri münevver gençliğin bir havari gibi kutsadığı" İbrahim Şinasi ile de Tercüme Odası'nda karşılaşır konuşma imkânı bulacak ve onun Fransızca için; "çalışın ve çabuk öğrenin" uyarısından etkilenecektir.

Gazeteci Muhalif Namık Kemal

İlk özel Türk gazetesi Tercüman-ı Ahvâl'i, Ağâh Efendi ile birlikte çıkarıp ardından yalnız başına idare ettiği Tasvir-i Efkâr gazetesiyse dönemin düşünce hayatına sivil bir bakış açısı kazandıran Şinasi ile tanışmak, Namık Kemal'i büsbütün değiştirir. Kendisinden

ondört yaş büyük olan Şinasi'den -dönemin diğer gençleri gibi- ciddi şekilde etkilenen Namık Kemal, 1862 sonlarında üstadının gazetesinde yazmaya başlar. Şinasi'nin, 1865 baharında Paris'e kaçmasıyla Tasvir-i Efkâr'ın yayını tek başına yürüten Namık Kemal, siyasi çizgisi ağır basan yazılarını sürdürürken Haziran 1865'te kurulan İttifak-ı Hamiyyet (sonradan Yeni Osmanlılar) adlı gizli örgütün kurucuları arasında yer alır. Encümen-i Şuara'nın önde gelen ismi olmayı başaran Namık Kemal, bu dönemde gazetenin imkânlarını kullanarak kaleminin gücünü iktidar çevrelerine göstermekte gecikmez. Yeni Osmanlılar örgütünün etkinlikleri, Tasvir-i Efkâr'daki siyasi içerikli yazılar, Ali Süavi ve Ziya Paşa'nın yönettiği Muhbir gazetesinin "meşrutiyet talebi" konusunda Tasvir-i Efkâr'a destek olması, siyasi sürgün Mustafa Fazıl Paşa'nın Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubun tercümesinin Muhbir'den iktibas edilip "Türkistan'ın Erbâb-ı Şebâbı" eklemesiyle Tasvir-i Efkâr'da yayımlanması, sadrazam Ali Paşa'nın sert tepkilerine neden olur.

Yönetimin sert tepkilerinin bir göstergesi olarak Muhbir kapatılır. Tasvir-i Efkâr'dan ayrılması istenen Namık Kemal'in, Ali Paşa'nın tutumunu eleştiren yazılarına devam etmesi üzerine ilk basın sansürü sayılabilecek Kararnâme-i Âli, 15 Mart 1867'de ilân olunur. Ali Süavi, Kastamonu'ya sürülürken Ziya Paşa Kıbrıs mutasarrıflığına, Namık Kemal de Erzurum valiliğine gönderilecektir. Yeni görev yerlerine gitmekte aceleci davranmayan Ziya Paşa ve Namık Kemal, siyasi sürgün Mustafa Fazıl Paşa'nın, "Yeni Osmanlılar namına neşriyatta bulunmak üzere" çağrısına uyarak 17 Mayıs 1867'de Avrupa'ya kaçar. Kendilerine katılan Ali Süavi ile birlikte 30 Mayıs 1867'de Paris'e ulaşmalarından kısa bir süre sonra Sultan Abdülaziz'in Fransa'yı ziyareti süresince Paris'te kalmaları uygun görülmeyince Londra'ya geçerler. Abdülaziz'le görüşmesinden sonra İstanbul'a dönmeye karar veren Mustafa Fazıl Paşa, Paris'e çağırıp gö-

rüştüğü bu üç genci maaş ve güvenlik konusunda tatmin ederek Londra'da Muhbir adlı gazeteyi çıkarmalarını sağlar. Ali Süavi yönetiminde çıkan Muhbir, kısa süre sonra "cemiyet" ilkelerinden ayrılıp Ali Süavi'nin kişisel görüşlerini yansıtmaya başlayınca Namık Kemal ve Ziya Paşa yine Londra'da "cemiyet" adına Hürriyet gazetesini çıkarırlar. (29 Haziran 1868) Yeni gazetede Bab-ı Ali hükûmeti ile ciddi siyasal mücadeleye girişen Namık Kemal, arkadaşı Ziya Paşa'nın, "devletin en kısıcıcı unsuru olan"⁵ Hidiv İsmail Paşa'yı tutmasına tepki olarak 63. Sayı (6 Eylül 1869)'dan itibaren Hürriyet'ten ayrılır. Namık Kemal'in, babasına yazdığı mektuptan gazetenin çıkarılışıyla ilgili hayli sıkıntı çektiği de anlaşılıyor.⁶

Ziya Paşa'nın, Hürriyet gazetesinin yayımını Cenevre'de sürdürmesinden sonra Londra'da bir süre daha kalan Namık Kemal, İstanbul'a dönmesi için Mustafa Fazıl Paşa'nın çevresindekiler tarafından ikna edilmeye çalışılmıştır. Kendisinin ve dava arkadaşlarının, Ziya Paşa'nın çıkardığı Hürriyet ile herhangi bir ilişkilerinin olmadığına dair mektubunun Hürriyet'te yayımlanmayıp İstanbul'daki Terakki gazetesinde -Ali Paşa yönetiminin isteğiyle- yayımlanması, Zaptiye Nazırı Hüsnü Paşa'nın, yine Ali Paşa'nın isteğiyle yazıldığı anlaşılan mektuplarla kendisini İstanbul'a çağırıp Viyana sefiri Haydar Bey'i bu iş için görevlendirmesi ve sonunda Namık Kemal'in içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, İstanbul'a dönmesinde etkili olur. Sonuçta, "hükûmet aleyhinde yazı yazmamak" şartıyla 24 Kasım 1870'de İstanbul'a gelen Namık Kemal, yeni bir ekip ve çevre oluşturarak beklemeye başlar.

Avrupa'dan İstanbul'a dönüşü, Namık Kemal'in hayatında yeni bir dönemi başlatacaktır. Ayrıca sürekli engelleriyle karşılaştığı Ali Paşa'nın ölümü (6 Eylül 1871) ve üstadı Şinasi'nin de ölümü (13 Eylül 1871) O'nun siyasal mücadelesine yeni/serbest bir boyut kazandırır. Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazamlığında-

ki aftan yararlanarak yurda dönen arkadaşları Yeni Osmanlılarla biraraya gelen Namık Kemal, -Mustafa Fazıl Paşa'nın Tasvir-i Efkâr matbaasını, veresesinden alarak kendisine hediye ettiği Ebuzziya Tevfik'le beraber İstikbal adlı bir gazete çıkarmak isterse de gerekli izni alamazlar. İltizam usûlü ile gündelik çıkan Hadîka ve Ebuzziya Tevfik adına yayımlanan Sirâc denemelerinden sonra ilk sayısı 1.12.1869 tarihinde çıkmış olan dönemin mizah gazetesi İbret'i; "kavaid-i siyasiye ve terakkiyat-ı medeniyeye müteallik malûmat" vermek amacıyla 13 Haziran 1872'de yeniden yayımlamaya başlarlar. Haftada beş gün yayımlanan İbret, Namık Kemal'in siyasî yazılarıyla yeni bir kimliğe bürünmüşken, Mithat Paşa'nın Bağdat valiliğinden istifasıyla ilgili dedikodulara cevaben yazdığı "Garaz Marazdır" başlıklı yazısı sebebiyle yirmi yedi günlük gazete iken dört aylık bir süreyle kapatılır.

Namık Kemal'in Sürgün Devirleri

İbret'in kapatılmasının ardından 9 Temmuz 1872'de Gelibolu mutasarrıflığına tayin edilen Namık Kemal, Mahmut Nedim Paşa'nın o sıralardaki azli üzerine Diyojen'de eski sadrazamla ilgili mizahî yazılar yazarsa da sonuçta yeni sadrazam Mithat Paşa'nın önerisiyle 26 Eylül 1872'de Gelibolu'daki görevine gider. Yeni görevini sürdürürken B. M. (Başmuharrir) rumuzuyla, cezası erken biten İbret'e; N. K. imzasıyla da Ebuzziya Tevfik'in Hadîka gazetesine yazı gönderen Namık Kemal, Evrâk-ı Perişan'ın üç kitabını yazıp meşhur Vatan Yahut Silistre tiyatrosunu da yazmaya başlamışken "köpek meselesi" bahane edilerek azledilince İstanbul'a döner.⁷

Gelibolu'dan İstanbul'a dönen Namık Kemal, yeniden İbret'in başına geçip siyasal mücadelesine kaldığı yerden devam edince gazete, 6 Şubat 1873'te yeniden kapatılır. İbret'in tekrar kapatıldığı bu dönemde Namık Kemal, Gelibolu'da yazımını yarım bıraktığı tiyatrosu Vatan Yahut Silistre'nin, 1 Nisan 1873'te hal-

ka sunulmasındaki heyecanlı havayı yansıtan İbret yeniden ve ebediyyen kapatılırken Namık Kemal de “muzır neşriyatta bulunmak” suçuyla Magosa’ya sürgüne gönderildi. (9 Nisan 1873)

Namık Kemal, “hayatında gazetecilik ve açıktan açığa mücadele devri”nin kapandığı Magosa’da kaldığı 38 aylık süre içerisinde, ilk günlerin sıkıntısını atlatıp edebiyat çalışmalarına ağırlık vermiştir. Yarım kalan tiyatrosu Gülnihal’i tamamlayan yazar Akif Bey, Kara Bela ve Zavallı Çocuk’u yazdıktan sonra Celâleddin-i Harzemşah’ın da hazırlıklarına başlamıştır. İntibah romanıyla beraber Tahrib-i Harâbat, Tâkib-i Harâbat, İrfan Paşa’ya Mektup, Rüya, Kanije, Silistre Muhasarası, Mes Prisons Muahezesi ve Bahar-ı Daniş gibi fikrî eserlerini de burada yazar. Magosa’da edebiyat ağırlıklı çalışmalarını sürdüren yazar, İstanbul’un edebiyat ve siyaset ortamını da dostlarıyla olan mektuplaşmalarıyla yakından takip eder.

Ali Paşa ile Mahmut Nedim Paşa’nın muhalifleri Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa’nın öncülük ettiği bir darbeyle Sultan Abdülaziz tahttan indirilip (30 Mayıs 1876) yerine veliaht V. Murat çıkarılınca, sürgündekileri kapsayan affın çıkmasından yararlanan Namık Kemal İstanbul’a döner.⁸

Kendisinden çok şeyler beklenen V. Murat’ın aklî dengesinin bozuk olması nedeniyle azledilerek yerine, kardeşi Abdülhamit; “meşrutiyeti tesis edeceği vaadi ile” 31 Ağustos 1876’da tahta çıkarılınca Namık Kemal’in de meşrutiyet konusundaki umutları yeşerir. 18 Eylül 1876’da Şura-yı Devlet (danıştay) üyeliğine getirilen Namık Kemal, kısa bir süre sonra da Kânûn-ı Esâsî Encümeni üyesi olarak görevlendirilir. Sultan II. Abdülhamit’le, hazırlanan kanunla ilgili zaman zaman görüşen/görüşleri alınan Namık Kemal, padişahın hürriyetleri kısıtlayan isteklerini eleştirip onun yetkilerinin sınırlandırılmasını istemesine kar-

sılık, “hükümdara, şüpheli gördüğü bir şahsı memleketten çıkarma hakkını tanıyan” madde-nin eklenmesiyle 23 Aralık 1876’da Kânûn-ı Esâsî ilan edilir.

Kânûn-ı Esâsî’nin okunmasının ardından Mithat Paşa’nın coşkununla alkışlanması, Namık Kemal’in bazı şiirlerinin yüksek sesle okunması gibi durumlardan tedirgin olan padişahın endişelerine o anki iç ve dış siyasî durumun gerginliği de eklenince, meşrutiyetin öncüleri, başta Mithat Paşa olmak üzere diğer şair ve yazarlar İstanbul dışına sürülürken Namık Kemal de tutuklanır. İki aylık sorgulamadan sonra mahkumiyetini gerektirecek bir suç gösterilemeyince -beş aylık bir haptisten sonra- “Akdeniz adalarından birisinde oturması şartı ile” serbest bırakılır. Namık Kemal, yönetimce uygun görülen Girit yerine Midilli adasını isteyince serbest bırakılmasından kısa bir süre sonra 19 Temmuz 1877’de 5 bin kuruş maaşla yaşayacağı Midilli’ye gitmek üzere İstanbul’dan ayrılır. Midilli’de bulunduğu sırada patlak veren Osmanlı-Rus harbinden etkilenen Namık Kemal; Vaveyla, Vatan Mersiyesi, Bir Muhacir Kızın İstimdâdı, Murabba ve ünlü “lazımsa” redifli gazelini yazar. Padişah tarafından ödüllendirilerek bir bakıma İstanbul’a gelişini önlemek için- 18 Aralık 1879’da Midilli’ye mutasarrıf tayin edilir. Rum balıkçılarıyla olan bir sürtüşmeden dolayı vilayet merkezi Sakız’a çağırılan Namık Kemal, kısa bir süre sonra geri dönerek görevine yeniden başlar. (21 Mayıs 1881) Edebiyat çalışmalarına yeniden başlayan Namık Kemal, yarım bıraktığı Celâleddin-i Harzemşah adlı tiyatrosunu tamamlarken Cezmi romanını, Mukaddime-i Celal ve Renan Müdafaanâmesi’ni yazmıştır. Bu arada Padişah’a sunduğu eserlerle rütbelere almış, “saray” la ilişkilerini de düzeltmiştir. Yedi yıla yakın bir süre Midilli’de kalan Namık Kemal, Rumların kıskırtmasından kaynaklanan şikâyetler üzerine 15 Ekim 1884’te Rodos mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Adanın eğitim ve imar işleriyle yakından ilgilenen Namık Kemal bir yandan da

Osmanlı Tarihi yazma çalışmalarına ağırlık vermektedir. Buradaki çalışmalarıyla da Sultan Abdülhamit'ten "imtiyaz madalyası" alan Namık Kemal, konsoloslardan birinin evine yapılan saldırı nedeniyle görevinden alınıp Aralık 1887'de Sakız mutasarrıflığına gönderilir. Sağlığının giderek bozulmasına karşılık Osmanlı Tarihi kitabını tamamlamaya çalışırken basılan kitapçıkların satışının iyi gittiği bir sırada kitabının toplatılması kararıyla karşılaşan Namık Kemal, kurtulamadığı zatürrenin de etkisiyle 2 Aralık 1888'de ölmüştür.

Namık Kemal'in Yolunu Açanlar

Namık Kemal'in hayatı dikkatle incelendiğinde onun hayatındaki üç önemli etkenin; kişi, gazete ve cemiyet olduğu görülecektir. Çocukluğundan başlayarak, karşılaştığı insanlardan bir kısmı onun yetişme tarzı, edebiyat anlayışı ve siyasal tutumu üzerinde etkili olurken cemiyet ve gazete Namık Kemal'in daha çok fikrî/siyasî yapısını belirlemede etkili olmuştur denilebilir. Bu arada Namık Kemal'in yetişmesinde, dönemin siyasal/kültürel ortamını belirlemede etkili olan konak toplantılarına katılmasının önemini de vurgulamak gerekir.

Namık Kemal'e, çocukluğunda kazandırdığı tarih şuuruyla bir idealistin yetişmesini sağlayan baba Mustafa Asım Bey; Kars'tan Sofya'ya uzanan çizgide bir şairin ufkunu açan Veli Ağa; Sofya'da "Nâmık" adını genç şaire uygun gören asker şair binbaşı Eşref Bey gibi isimler Namık Kemal'in ilk gençlik yıllarına damgasını vurmuşlardır. Söz ve hiciv ustası şair Nef'i ile Encümen-i Şuara'nın gür sesli şairi Leskofçalı Galip, vatan şairinin şiirine ses katanlardır. Edebiyatta olduğu gibi siyasal çizgide de yolları zaman zaman ayrılmasına karşın Ziya Paşa ile Namık Kemal dostluğunun önemi inkâr edilemez. Rousseau, Voltaire ve Montesquieu gibi filozoflar Namık Kemal'in -Tercüme Odası'yla- tanıdığı ve ondan sonraki meşrutiyet fikrinin gelişmesine eserleriyle kaynaklık eden Batılılardır. Bir cemiyet adına

yayın çalışmalarını sürdürmesi için kendisini Avrupa'ya çağıran Mustafa Fazıl Paşa ve otomatik uygulamalarıyla kendisindeki özgürlük düşüncesini alevlendiren sadrazam Ali Paşa⁹ da Namık Kemal'in siyasî yönünün uç noktalarıdır. Mithat Paşa, yönetimdeki etkinlikleri ve yenilikçi/özgürlükçü düşünceleriyle Namık Kemal'i yönetimle barıştıran kişidir. Namık Kemal'in her yönüyle etkilendiği kişi hiç kuşkusuz İbrahim Şinasi'dir. Namık Kemal'in, "Milletin devlet işlerine karışmak hakkını ilk defa olarak cesaret ve samimiyetle ileri sürmüş" olan Şinasi ile tanışmasından sonradır ki şiirde tasavvuftan topluma yönelirken nesirde gazetenin avantajını kullanarak resmî dilden kurtularak siyasal/toplumsal bir anlatıma yönelir; "biraz da içinde uyanan mücadeleci kuvvetlerin gizli itişisi ile yeni bir ifade şeklinin adamı"¹⁰ olur.

Namık Kemal'e toplumcu yazar olma özelliğini kazandıran hiç kuşkusuz onun, "hayatının en mühim vakası olan" Yeni Osmanlılar içindeki etkinliğidir.¹¹ Yönetimden çok Abdülmecid'in kişiliğini hedef aldığı için etkisi fazlaca önemsenmeyen Kuleli Vakası'ndan sonra, "saraya karşı ilk ciddi muhalefet" hareketi olarak bilinen Yeni Osmanlılar, bir bakıma Namık Kemal'in hareket alanıyla da sınırlıdır denilebilir.

Yeni Osmanlılar, meşrutiyet fikrini ısrarla savunurken kuşkusuz Gülhane Hatt-ı Hümayunu (1839) ve Islahat Fermanı (1856)'nın açtığı yenileşme yolunda yürüyordu fakat, "Tanzimat'ı ihlâl edenleri Tanzimat'ın pençe-i adline" vermekten de geri durmuyorlardı. Tanzimat neslini temsil eden yeni aydın tipinin Sultan Abdülmecid'in iktidarında imparatorluğun çevresiyle olan ilişkilerinde etkinliğini giderek kaybetmesi ve buna karşılık da Ali ve Fuat Paşaların ezici bürokrasileri karşısında "halkın yönetime katılması"nın gerekli olduğunu açıkça dile getirdikleri görülmektedir. Kişiliği ve siyasal beklentileri tartışılabilir olmakla beraber Yeni Osmanlılar adıyla sivil bir gücü sa-

rayın karşısına çıkarmayı başaran Mustafa Fazıl Paşa'nın, "saraya ve mutlakiyet rejimine karşı ilk aksülameli yaptığı ve Sultan Aziz'e hitaben Paris'ten yazdığı Fransızca açık mektubun, meşrutiyet fikri etrafında başlayacak olan mücadelenin ilk beyannamesi olduğu inkâr edilemez".¹²

1865'te "Ali Paşa'nın ağır ve ezici politikasına son vererek devlete bir özgürlük yönetimi getirmek"¹³ amacıyla kurulan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin ilk toplantısında Namık Kemal de hazır. İlk toplantısına Carbonari Cemiyeti'ne ait kitaplarla gelen Ayetullah Bey'e, tüzüğünün hazırlanması görevi verilen Cemiyet, rejimin değiştirilmesi amacıyla yapacağı faaliyetlerin ilki olarak, "Abdülaziz'e Muharrem dolayısıyla Bab-ı Ali'yi ziyaretinde bir istida ile müracaat ederek meşrutiyetin ilânını rica edecek ve iyi niyetlerinden şüphe edilmeyecek mesûl bir kabine kurulmasını teklif" etmeyi düşünürken kendilerinden haberdar olan Ali Paşa'nın hışmına uğrarlar. Kurucularından birkaçının Avrupa'ya kaçmasıyla Yeni Osmanlılar Cemiyeti bu kez çalışmalarını İstanbul ve Paris gibi iki merkezde sürdürür. Amacı, yönetimi Tanzimat seçkinlerinin bürokratik teröründen kurtarmak olan çalışmalar, kaynağını yine Tanzimat'ın ilgisiz kaldığı İslam felsefesinden alacaktır.¹⁴

İstanbul'daki kuruluş çalışmalarından kısa bir süre sonra Paris'e giden Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülük ettiği Yeni Osmanlılar, değişik amaçlarla orada bulunan Türkler ve bazı Fransızların katılımıyla da Paris'teki örgütünü kurar. Mustafa Fazıl Paşa'nın öncülüğünde yürütülen çalışmalar sonunda Yeni Osmanlılar'ın gizli yollarla İstanbul'a ulaştırdıkları ve özünde eşitlik, adalet, bireysel haklar, vatan sevgisi, meşrutiyet gibi ifadeler bulunan programı belirlenir: "1- Ümmet-i Osmaniye efradının hukuken musavvâtı kabul olunur. 2- Ümmet-i Osmaniye efradının hukuk ve hürriyetleri taht-ı temine alınır. 3- Ümmet-i Osmaniye zulümden kurtulup ezeli ve beşerî olan adalete

mazhar edilir. 4- Ümmet-i Osmaniye vatan muhabbeti ile birleştirilir. 5- Bütün bu maksatların husûlü için Devlet-i Osmaniye'nin mutlak idaresi, meşrutî idareye kalbolunur. 6- Maksadın istihsali yolunda şiddetli vasıtalar kullanılmaz. Fitne çıkarılmaz, propaganda ve ikna usûlü ile çalışılır."¹⁵

Yeni Osmanlılar ve Gazetecilik

İstanbul'da örgütlenme çalışmalarını sürdüren yeni Osmanlılar, bir yandan da gazete aracılığıyla siyasal mücadeleyi başlatır. Ziya Paşa ve Ali Süavi'nin birlikte yazdıkları Muhbir gazetesi ile Şinasi'nin 1865 başlarında Paris'e kaçarken yönetimini Namık Kemal'e bıraktığı Tasvir-i Efkâr, dönemin etkili gazeteleridir. Örgütün çalışmalarını organize ederken gazetenin, ülkeyi "meclis-i ülfet" durumuna getireceğine inanarak gazeteciliği "maşuka-i vicdan" olarak gören Namık Kemal'e göre gazeteci kalemiyle geçinmesi gereken bir insandır. Şinasi'nin açtığı yolda; "memuriyetleri ağır basan aydınlardan, aydın nitelikleri önde olan memurlara" geçişte bu ikinci tür aydınlardan oluşmasında aydınlara "ekmek çıkarmalarını mümkün kılan gazete, roman gibi yeni kitle iletişim araçlarının rolü"nü önemseyen Namık Kemal; Mirat, Muhabir, Tasvir-i Efkâr, Hürriyet ve İbret'te gazeteci kimliğiyle karşımıza çıkar.

Namık Kemal'in yirmibeş yaşlarında iken yönetimini devraldığı Tasvir-i Efkâr'daki yazıları -kısa süren bir çiraklık devresinin ardından- yönetimin dikkatini çekecek özelliktedir. Gazetede eğitim, şehircilik, aile gibi genel konulara yönelik yazılardan hareketle toplumsal/siyasal bir beklentiyi vurgulamaya başlayan Namık Kemal; "Vakıa, efkâr-ı umumiye'nin hissedar-ı hükûmet olduğu yerlerde kuvve-i nazar olan bir belîğ, milletini kuvve-i asker ihtiyacından vâreste bir hâkim-i nafizü'l kelâmı hükmünde bulunur" sözleriyle edebiyatın/sözün, yönetim için önemini vurgular. Namık Kemal önderliğindeki Tasvir-i Efkâr,

hükûmetin Girit (Rumların isyanı) konusundaki başarısız tutumunu ve böyle bir ortamdan yararlanmak isteyen Batılı büyük devletleri eleştirir. Mevcut yönetimin hoşuna gitmese de yetkilerinin bir kısmını danışma organlarına devretmeyi göze alabilen liberal eğilimli padişahla işlerin düzelebileceğini düşünen Yeni Osmanlılar adına Namık Kemal, yabancıların içişlerimize karışmalarının engellenmesi, ülkenin ekonomik durumunun düzeltilmesi, yönetimin keyfi uygulamalarının önlenmesi, yerel mesleklerin geliştirilmesi gibi konuları Tasvir-i Efkâr'da yazar. Mustafa Fazıl Paşa'nın, Paris'ten Sultan Abdülaziz'e yazdığı mektubu¹⁶ Türkçeye çevirip taşbasmasıyla çoğaltarak halka dağıtmakla şüpheleri üzerine çeken meşrutiyetçi gençler, gazeteleriyle muhalefetin dozunu artırınca takibe alınarak İstanbul'dan uzaklaştırılmaya çalışılırlar. Muhbir gazetesi, Ali Süavi ve Ziya Paşa'nın eleştirel yazılarının ardından Mustafa Fazıl Paşa'nın adı geçen mektubunu yayımlamakla kapatılırken, aynı mektubu eklemelerle yayımlayan Tasvir-i Efkâr da kapatılacak ve her iki gazetenin yazarları İstanbul dışına gönderilecektir.

Yayın politikasının Namık Kemal tarafından belirlendiği anlaşılan Hürriyet, 29 Haziran 1868'de çıkan ilk sayısında yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin yayın organı olduğunu açıklayarak siyasal mücadelesini Avrupa'dan sürdürür. Namık Kemal, kültürel ve siyasal konulara yönelik yazılarıyla Hürriyet'te politik felsefesini de belirlemeye çalışırken bir bakıma Yeni Osmanlılar hareketinin programını da belirlemiş olur. İlk sayısı, "Vatan Sevgisi İmandan Gelir" yazısıyla çıkan Hürriyet'te yayımlanan Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar'da Namık Kemal, "meşveret" sisteminin siyasal, toplumsal dayanaklarını irdeler.¹⁷ Hürriyet gazetesinin bu tutumunun parlamenter sistem ve liberal anayasacılığın gelişmesindeki katkılarını da unutmamak gerekir. "Yeni Osmanlılar olarak anılan Namık Kemal ve arkadaşları Avrupa'da egemen olan liberal anayasacılık

fikirlerinden etkilenen dindar Osmanlı vatanseveri"¹⁸ sıfatıyla anayasal monarşiyi savunarak padişah yetkilerinin sınırlandırılmasını ve merkezi hükûmetin kanun karşısında sorumlu olması için mücadele ediyorlardı. Yeni Osmanlılar, meşveret sistemini savunurken bir taraftan anayasa'ı yönetimin şeriat kurallarıyla bağdaştırdığını göstermeye çalışıp diğer yandan da parlamenter sisteme burjuva Avrupa'nın kültürel kavramlarıyla altyapı oluştururlar ki bu onların önemli bir çıkmasıdır. Namık Kemal, siyasal kimliğini bulduğu Yeni Osmanlılar adına, İslamî geleneği gözardı ettikleri için Ali ve Fuat Paşaların politikalarını eleştirirken anayasa düşüncesinin temel kavramlarından biri olan kuvvetler ayrılığı fikrinin dayanağını da Montesquieu'nun Kanunların Ruhu'nda bulur. Namık Kemal, seçimlerine okuma bilmeyenlerin de katılabileceği parlamentonun kurulması ve kuvvetler ayrılığını siyasal özgürlüğün şartı; siyasal özgürlüğü de temel hakların bir güvencesi sayarken liberal anayasacılıktan etkilendiğini göstermektedir.¹⁹ 13 Eylül 1869'da yayımlanan 64. sayısından itibaren Hürriyet'te; ayrıldığı bilinen Namık Kemal, siyasal içerikli yazıları yanında ekonomi, dil, edebiyat, eğitim vb. konulardaki yazılarıyla da dikkati çekmiştir.

Namık Kemal'in çabalarıyla, siyasî mizah gazetesi olmaktan çıkıp siyasî muhalif bir gazeteye dönüşen İbret, anayasa ve özgürlük konularının hararetle tartışılıp Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın politikalarının şiddetle eleştirildiği yazılarıyla dönemin en etkili yayın organıdır. 13 Haziran 1872'de Ali ve Fuat Paşaların ölümlerinden sonra çıkan ilk sayısında, "halkımıza kavaid-i siyasiye ve terakkiyat-ı medeniyeye müteallik malûmat" vermeyi, matbuat nizamnamesi çerçevesinde görev sayan İbret, Namık Kemal'in yazılarıyla muhalif yönünü kuvvetlendirirken yine onun yazılarıyla iktidarın kapatma cezasıyla sık sık karşılaşır. Türkiye'de parlamenter rejime geçildiği 1870'li yıllardaki meşrutî hareketlerin siyasal alana taşınması ve aynı zamanda libe-

ral bir gazetecilik anlayışının gelişmesinde önemli rolü olan İbret'in ilk kapanma cezası alışı da Namık Kemal'in, "Nefret Bir Hastalıktır" başlıklı yazısıyladır. Gelibolu'dan dönüşünde kitap sansürü aleyhine yazdığı yazılarla gazetenin ikinci kez kapatılmasına neden olan Namık Kemal, "kalemimi dilenci değneği etmek istemeyenlerden" olduğu için mücadelesini siyasal bir muhalif olarak ısrarla sürdürmek istemiştir. Yeni Osmanlılar, düşünce özgürlüğü ve parlamenter rejim mücadelesinde İbret'in son kez kapatılması ve Namık Kemal'in Magosa'ya sürülmesiyle aktif görevini tamamlamış sayılır.²⁰

Namık Kemal'de Hürriyet Fikri

"Edebiyat ile hürriyete can versem de / Başka bir Namık-ı Seyda yetişir hakimden" dizeleleriyle kalem adamlığıyla kahramanlığı kişiliğinde birleştiren bir yazarı Ahmet Hamdi Tanpınar'ın; "Namık Kemal'in eserini yalnız bir edebiyatçının eseri olarak mütalaa etmek bizi daima yanıltır. O, cemiyet karşısında müsbet bir vaziyet alan, muayyen teklifleri bulunan bir muharrirdir." Sözleriyle tanımak onun hürriyet mücadelesi için önemli bir hareket noktası olabilir. Namık Kemal'in az sayıdaki şiirleriyle beraber gazete ve dergilerde yayımlanan çokça yazısı incelenince Osmanlı vatandaşlarının herbiri için bireysel bir hürriyet ile bu hürriyet isteğinin kurumsallaşmasının siyasal boyutu olarak meşrutiyet rejimini uygulayacak olan devletin konumu sıklıkla karşımıza çıkar.

Hürriyet özlemine, vatan sevgisi ve kahramanlık duygusuyla birleştiren Namık Kemal, kişiliğiyle verdiği mücadeleyi eserleri ve özellikle de Hürriyet Kasidesi ile belgeleyerek edebiyatımızdaki hürriyet kahramanı tipini yaratır.²¹ "Görüp ahkâm-ı asr-ı münharif sıdk u selametten/ Çekildik izzet ü ikbal ile bab-ı hükümetten" beyanıyla başlayan 31 beyitlik Hürriyet kasidesi dikkatle okununca²² çağdaş insan hakları öğretisindeki özgürlük kavramı

yerine doğu/İslam kültürünün kölelik karşıtı hürriyet ve irade hürriyeti anlayışının izleri görülür. Bir araştırmacımızın tespitiyle: "Onun o meşhur hürriyet kasidesindeki hürriyet isteğinin gerçekte, Müslümanlığın esas akidelere aykırı olarak İmparatorluğu idare eden padişahı tenkitten başka bir mânâsı yoktur"²³ ifadesi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Böyle olmakla beraber Kaside'de, Şinasi'nin açtığı yolda²⁴ atılmış adımları da görmek mümkündür. Sadrazam Ali Paşa'nın ölümü ve Yeni Osmanlılar tarafından umut bağlanan Mahmut Nedim Paşa'nın sadarete gelişinin heyecanlı günlerinde "1289 Yılı Saferinin Ondördüncü Gecesi Görülmüş Bir Rüya"dır" başlığıyla yazılan ve sonraki kuşaklar üzerinde etkisi olduğu bilenen "Rüya"²⁵ da Namık Kemal'in özgürlük felsefesinin romantik/duygusal yönü için Hürriyet Kasidesi ile birlikte okunmalıdır.

Zulme karşı hürriyeti savunmak, "köpektir zevk alan sayyad-ı bî-insafa hizmetten" dizesiyle sloganlaşırken Gülnihal'de toplumsal hayat içindeki pratikte görülür. Kişisel hayatında hürriyet ve esaret ikilemini bütün çıplaklığıyla gören Namık Kemal, esaret zincirine ne pahasına olursa olsun tahammül edemez. Hürriyet için bu kendini feda ediş, Namık Kemal'in vatan sevgisiyle kaynaşır, bütünleşir. Vatan başlıklı makalesinde uğrunda en küçük bir fedakârlıktan kaçınılmayacak olan vatanın tasviri yapılırken, Namık Kemal'in aktif siyasal mücadelesine nokta koyduran Vatan Yahut Silistre içindeki parçalar da hürriyet, vatan sevgisiyle içselleştirilir.

İnsanın hür doğduğuna inanan Namık Kemal, insan iradesini hürriyetin vazgeçilmez dayanağı olarak görür. Onun kararlı ve azimli insanı, hür iradesiyle tarihin akışını değiştirecek güçtedir. Hürriyet-i Efkâr başlıklı yazısına, insan hürriyetinin "muhtar"²⁶ olmasından kaynaklandığını belirterek başlayan Namık Kemal, yasağcı zihniyetin düşünceyi yok edemeyeceğini savunur: "Bir adamın velev ki taş-

larla beyni ezilsin, fikrince kanaat ettiği tasdik katı taşıyır etmek kabil midir? Velev hançerle yüreği paralansın, vicdanınca tasdik ettiği muktedir gönünden çıkarmak mümkün olabilir mi? Demek ki naklî, aklî, hükûmî, siyasî, ilmî, zevkî her nevi efkâr zaten serbest, zaten tabii-dir. Değişirse kimsenin icbarı ile değil, tabiatın ilcası ile değişir.” Siyasal iktidarın düşünceye müdahalesinin hangi şartlarda olabileceğini de belirlediği yazısında Namık Kemal, “fikre galebe yine mücerret fikrin şanındandır” görüşündedir. Bu düşüncelerin şiirsel izahı; Hürriyet Kasidesi'nin :

Ne mümkün zulm ile bîdâd ile imha-yı hürriyet

Çalış idrâki kaldır muktedirsen âdemiyyetten

dizeleriyle yapılır.

Çağdaş demokrasilerin, düşünce özgürlüğüne yönelik önemli temalarından biri, farklılıkların bir arada yaşaması düşüncesi Hürriyet Kasidesi'nde :

Durur ahkâm-ı nusret ittihad-ı kalb-i millette

Çıkar asâr-ı rahmet ihtilaf-ı rey-i ümmetten

dizeleriyle hatırlatılacaktır. “Barika-i hakikat” in, “müsademe-i efkâr” dan doğması gibi halkın fikirlerinden yararlı sonuçlar çıkabilmesi için de düşüncelerin açıklanması gerekir. Özgür düşünce kendisini, ifade olunarak kanıtlayacağına göre yönetimin baskısından kurtarılmalı bir kamuoyu oluşturulmalıdır. Namık Kemal'in, gazete konusundaki şu açıklaması, en sivil olması gereken kamuoyunun bile devletçe nasıl resmileştirildiğini göstermesi bakımından ilginçtir: “Garip bir haldir ki, devlet gazetelere nazar-ı ehemmiyetle bakmaya başladıktan sonra halk da gazetelerin ehemmiyetli bir şey olduğunu anladı. Üç yüz nüshayı hadd-i intiha addeden eshab-ı kalem üç bin nüsha ile iktifa etmez oldu.” Namık Kemal, İbret' in dört ay süreyle kapatılması üzerine yazdığı İfade-i Meram başlıklı yazısındaki, “haksız bir fiil ne kadar büyük bir taraftan gelse haksız ve hak-

sıza haksız demekte ise ne kadar küçük bir adam olsa haklıdır” sözleriyle serbest bir kamuoyu talebini dile getirir. Kamuoyunun kabul edilmemesi, bir bakıma o topluluğu oluşturan insanların da yok sayılması anlamına gelir. Çünkü insan olarak varolmak, kişinin düşüncesinin varlığıyla mümkün olabilir.²⁷ Namık Kemal, bireyin varlığı için ekonomik özgürlüğün önemine işaret etmek istemiş olmalı ki çalışma (sa'y) fikrini ısrarla savunmuştur.

Edebiyatsız milleti dilsiz insana benzeten Namık Kemal, “efkâr-ı umumiyenin hissedar-ı hükûmet olduğu yerlerde” sözün etkili gücünün olduğunu söyler. Ne var ki tarihin hemen her devresinde iktidar sahipleri sözü/yazıyı ustalıkla kullananları -millî irade, birlik ve beraberlik, milletin âlî menfaatleri gibi kutsal amaçlar uğruna- muhalefet/düşman kategorisinde görünce “ihtilaf-ı rey-i ümmet” in ortaya çıkışı da engellenmiş olur. İktidarca, muhalif/düşman görüntüsü verilenler için geçerli iki seçenek ya sürgün veya mahkûmiyet cezasıyla susturulmak ya da memur statüsü verilerek hizaya sokulmaktır. “Ahkâm-ı asrı” doğruluktan sapmış görerek şeref ve haysiyetiyle “bab-ı hükûmet” ten ayrılan Namık Kemal de önce sürgün ve mahkûmiyetle cezalandırılırken daha sonra “lisan-ı resmiden her ne sadır olsa ona herkes bir medar-ı iğfal nazarı ile bakıyor” sözleriyle eleştirdiği “devlet”le, mutasarrıflık memuriyetiyle barış(tırıl)ıyor.

Namık Kemal, İfade-i Meram başlıklı yazısında yönetimin bu ikili tutumunu şiddetle eleştirirken “Vatan Yahut Silistre” için “muzır neşriyatta bulunmak” suçundan sürgüne gönderilişinde eserinin İstanbul'da aynı yönetimin izniyle tekrar tekrar oynatılacağından haberdar gibidir. Bu konu için onun “Kitap Sorunu” ve “İfade-i Mahsusa” adlı yazıları da bakıldığında aynı eleştirel tutum görülür.

Zaman hükümlerini doğruluktan sapmış görerek, hükûmet kapısından “izzet ü ikbal” ile çekilmek Namık Kemal'in hürriyet kav-

ramına politik bir boyut kazandırmakla karşısında bulunduğu devlete/yönetime karşı tavır koyması bakımından da önemlidir.²⁸ Hür doğan insanlara hürriyet ortamını sağlaması gereken devletin “mutlakîyet”ten “meşrutîyet”e döndürülmesini ilke edinen Yeni Osmanlılar cemiyetinin kurucu üyesi Namık Kemal, meşrutîyet istemiyle devletin konumunu irdeler. Bu konudaki ilk ölçü, hiç şüphesiz: “Hükûmet her ne zamanda her ne mekanda her ne surette olursa olsun efradının hürriyetini en az takyid edecek yolda olmak” gereğidir. Namık Kemal ve arkadaşlarının, kendisinden sonrakilere bıraktığı muhalefet mirasının özünde; “kudret-i teşrii erbab-ı hükûmetin elinden almak” düşüncesi vardır. Geleneğinde kutsal devlet anlayışı olan bir iktidarın seçkinleri, halkın yönetime katılmasına izin vermeyecek ve böylece edebiyatın yeni bir yüzüyle karşılaşacaklardır. Bu edebiyat arayış, yenilik ve eleştiri ağırlıklı bir edebiyattır.²⁹ Yönetimin yeterince açık olmadığını, kanun yerine iktidar bürokrasisinin geçerli olduğunu söyleyerek yönetimin içte barış, dışarıda Batı’ya karşı yaptıklarında inandırıcı olmadığını ısrarla vurgulayan Namık Kemal; “Bu belaları defetmeğe usûl-ü meşveretten başka çare bulunamaz. O zaman herkesin hür olduğu meydana çıkar. O zaman Avrupa bize bir mütemeddin millet suretinde muamele eder. Yoksa şimdiki gibi Rusya’ya karşı dikilmiş bir bostan korkuluğu nazarı ile bakmaz” görüşündedir. Namık Kemal’ in, şiirlerine göre daha realist çizgide olan makaleleri okununca anlaşılıyor ki onun özgürlük isteğiyle ilgili eleştirileri padişahın tutumundan çok tanzimat bürokrasisinin diktatörlüğüne yöneliktir. Açıkça söyledikleri, “bürokrasi devlet değildir” sözüdür.³⁰

İstibdadın yerini serbestlik almadıkça da mevcut yönetimden hayır gelmeyecektir. Bu bağlamda, Türkiye’nin ilk anayasası olan Kânûn-ı Esâsî’yi hazırlayan komisyonda bizzat görev alan Namık Kemal’in doğrudan muhatabı olduğu II. Abdülhamit’le ilgili bir değerlendirme, halkın demokrasiye serbestliğe

hazır olup olmamasının tartışmaları için ilginç bir örnektir.³¹

Hürriyet sözünün edebiyatımızdaki ilk temsilcisi olan Namık Kemal, kavramın felsefî boyutuna Batılı romantiklerin etkisiyle derinlik kazandırırken³² siyasal alandaki hürriyetçi rejimine Batılı filozoflardan (Rousseau, Voltaire, Montesquieu vb.) okuduklarıyla Londra, Paris, Viyana gibi Avrupa şehirlerindeki yönetim deneyimlerini İslam geleneğiyle kaynaştırarak model oluşturmaya çalışır. Namık Kemal’in, özgürlük arayışına temel oluştururken Batılı filozoflar yanında “hürriyet” sözünü bizde ilk defa kullanan liberal eğilimli Sadık Rıfat Paşa çizgisinde gelişen yerli birikimden de yararlandığını söylemeliyiz. “Altı yüz senede birkaç yüz kere ihtilal ettik hepsinde eşhas-ı müdire değişti, suret-i idare yine baki kaldı” diyen Namık Kemal, İbret’te yazdığı Terakki başlıklı makalesinde Londra’dan hareketle Batılı ülkelerin gelişmişliğini ve parlamenter rejimini över. Meşrutîyet yolunu açan Kânûn-ı Esâsî’nin hazırlanmasında etkin rolü olan hürriyet şairi, Hukuk-ı Umumiye yazısında (İbret, 8 Temmuz, 1872) “her kimse kendi aleminin padişahıdır” ilkesinden hareketle devletin, yönetimindeki vatandaşların siyasal haklarına saygılı olmasının gereğini vurgular. Vatandaşlarına adil davranması gereken devlet, genel siyasî hukuk kuralları içinde başkalarına devri mümkün olmayan bireysel hakları da korumak zorundadır. 1872’de yayımlanan Hukuk-u Umumiye’nin; “Hukuk-ı siyasiyenin mevzuunu hemen her kitap başka türlü taksimat ile beyan eder. Mamafih müellifler beyninde en ziyade ittifak hasıl olabilen maddeler: Ümmetin hakimiyeti, kuva-yı hükûmetin tefriki, memurların mesuliyeti, hürriyet-i şahsiye, musavaat, hürriyet-i efkâr, hürriyet-i metabi, hürriyet-i içtima, hakk-ı tasarruf, harem-i büyut gibi kavaid-i külliyyeden ibarettir” bölümündeki hürriyet-i şahsiye: birey özgürlüğü, musavaat: eşitlik, hürriyet-i efkâr: düşünce özgürlüğü, hürriyet-i metabi: basın hürriyeti, hürriyet-i içtima: toplanma hürriyeti,

hakk-ı tasarruf: mülkiyet hakkı, harem-i bü-yüt: konut dokunulmazlığı gibi, “hiçbirisini şahıstan tecrid ederek heyet-i siyasiyeye atfetmek katiyyen mümkün” olamayan özgürlükler, bugünkü çağdaş insan hakları öğretisinin de temel vurgularındır. İnsan haklarına saygılı olması gereken devleti, keyfi yönetimin sebep olduğu istibdattan kurtarıp, “adalet sınırları içinde tutmak için iki sesas çare vardır. Bunlardan birincisi, hükûmetin işleyişinde uyacağı temel kuralların artık zımni kalmaması fakat dünyaya ilan edilmesi gereğidir. İkincisi yasama erkini hükûmetten alacak olan meşveret ilkesidir.” Namık Kemal, İbret’te yayımlanan Tanzimat başlıklı yazısında; şu cümleyle de önceki uygulamaların yetersizliğini gösterir. “Gülhane Hattı, eğer mukaddimesinde tesis-i müddea ettiği ahkâm-ı külliye-i şer’iyyeyi yalnız emniyet-i can ve mal ve namus ile tefsir eylediği hürriyet-i şahsiyyeye hasr etmeyerek hürriyet-i efkâr ve hakimiyet-i ahali ve usûl-i meşveret gibi birçok alanları dahi kâmilan ilan etmiş olsaydı o vakit Hilafet-i İslamiyye için bir şartname-i esasi hükümünü alabilirdi.” Hiç şüphesiz, bu fikirlerin tartışılmasından sonra Kânûn-ı Esâsî’ye giden yol açılmış ve Türkiye için anayasal yönetim tartışmaları başlamıştır.³³

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal yapısının XIX. Yüzyılın ortalarında ciddi bir değişim sürecinde olduğu sırada edebiyat sosyal olaylarla yakından ilgilidir. Namık Kemal, Tanzimat döneminde siyasal ortamı etkilemiş, açıkçası gündemi belirlemiş bir edebiyatçı-muzdur. Bizde ilk sivil muhalif hareket olan Yeni Osmanlılar içindeki etkinliğiyle Namık Kemal, “resmî söylem” karşısında “hayır” diyebilmeyi cesaretle söylemesi bakımından da bir neslin temsilcisidir. Kendisinden öncekilerden etkilenmekle beraber yazarlığı, gazeteciliği, aydın kişiliği ve teşkilatçılığıyla kendinden sonraki kuşağı önemli ölçüde etkilediği

görülen Namık Kemal, bu bakımdan eserlerinin niteliğinden çok tesiriyle anılması gereken bir sanatçı/yazardır. Osmanlı tarihinde iktidarın, yetki itibarıyla tartışıldığı/eleştirildiği bir dönemde “tebdil-i usûl-i idare” nin ancak “nizâm-ı serbestâne” olmak şekliyle yararlı sonuçlar verebileceğini savunan Namık Kemal’in yazıları okununca Türkiye’de anayasacılık, parlamenter sistem ve özgürlük arayışı birikiminin arka plânını görmek biraz daha kolaylaşacaktır. İkibinli yıllardaki Türkiye; insan hakları, demokrasi, özgürlük, liberalizm, laiklik, kamuoyu, hür irade, derin devlet vb. kavramları tartışırken Namık Kemal ve neslinin mirasını yeniden değerlendirmelidir.

Notlar

1. “Onun şahsiyetini sert vurulmuş bir mühür gibi taşıyan kelime, hürriyet kelimesidir. Namık Kemal, hürriyet kelimesinde tıpkı Arşimed’in manivelası gibi yaşayışımızı alt üst edecek bir esas bulur. Başka hiçbir meziyeti olmasa, sırf bu kelimeyi ilk defa olarak bu cemiyetin bu kadar aşkla, bu kadar gür sesle ve bu kadar sık olarak kullanmış olması onu tarihimizin en büyük ve en istisnai hadiselerinden biri yapmağa kifayet eder.” (Ahmet Hamdi Tanpınar, “Namık Kemal’e Dair Düşünceler”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yay. İst. 1977 2.b. s. 212)

2. Namık Kemal’in bu tür bir yaklaşımla değerlendirilmesi için bkz. Birol Emil, “Tanzimat’ın Büyük İdealisti: Namık Kemal” *Türkiye Günlüğü*, Kasım 1989.

3. Bu çalışmada Namık Kemal’in biyografisi için yararlanılan kaynaklar; Ömer Faruk Akün, İ.A. Namık Kemal Mad.; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yay. C.2; Hikmet Dizdaroğlu, *Namık Kemal*, Varlık Yay. İst.1995; Ali Ekrem, *Namık Kemal*, MEB Yay. İst.1992; Önder Göçgün, *Namık Kemal*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. An. 1987; Vasfi Mahir Kacatürk, *Namık Kemal’in Hayatı*, Buluş Yay. Ank.1957; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kit. İst. 1976 4.b.

4. Abdülatif Paşa’nın, Mayıs 1855’te atandığı Sofya kaymakamlığından Eylül 1876’da azledildiğine göre Önder Göçgün’ün belirttiği, “Sofya’da dedesi Abdülatif Paşa’nın yanında dört sene kalan şair” (*a.g.e.*, s.5) ifadesi mantiken doğru görünmüyor.

5. A. Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s. 350.

6. Mektup metni için bkz. Önder Göçgün, *a.g.e.*, s.

182.

7. Namık Kemal'in 26 Eylül 1872'de gittiği Gelibolu'daki görevinden azli konusundaki tarihlerde bir karışıklık olduğu görülmektedir. Önder Göçgün, "Tayininden üç ay sonra 11 Ocak 1877'de azledildi ve İstanbul'a döndü" (a.g.e., s.11) demektedir ki bunun doğruluğu mantıken mümkün görünmüyor. Ö. Faruk Akün'ün, "tayini üzerinden üç ay bile geçmemiş iken azledildi. (11 Kanun II. 1872=10 Şevval 1289) 14 gün sonra 25 Kanun'da İstanbul'a döndü. (Hadika, nr.32 26 Kanun I. 1289=25 Şevval 1289)" (a.g.y., s.63) tespitinde iki yanlışlık görülüyor. Akün'ün belirttiği gibi "tayini üzerinden 3 ay bile geçmemiş" ise parantez içindeki tarih 11 Kanun II (11 Ocak) değil 11 Kanun I (11 Aralık) olması gerekir. Buradaki 11 Kanun II 1872, kronolojik olarak 1873 olacaktır. Tayinden önce azil olmaz halinde, Ö. Faruk Akün buradaki yanlış da 26 Kanun I-1289-25 Şevval 1289 tarihi verirken 26 Kanun I'den sonra 1872 yerine, 1289 yazmasıdır. Önder Göçgün'ün yaptığı ise Ö. Faruk Akün'ün bu hatasını dikkatsizce tekrarlaması, ayrıca kitabındaki 34 nolu dipnotta (s. 11) yeralan 26 Aralık 1289/25 Şevval 1289/1872 açıklamasında asıl yanlış düzeltmeyip 1872 tarihini, ilgisi olmayan yerde kullanmasıdır. Bu durumda Hikmet Dizdaroğlu'nun, "bir kuduz köpek meselesi bahane edilerek görevinden alındı. (11 Aralık 1872) İki hafta sonra, 25 Aralık 1872'de İstanbul'a döndü." (a.g.e., s. 12) açıklaması doğru kabul edilmelidir.

8. Namık Kemal'in İstanbul'a dönüşü ayrı tarihlerle gösterilmektedir. Bu tarihi A.H. Tanpınar 30 Mayıs; H. Dizdaroğlu 7 Haziran; Ö. Göçgün 19 Haziran; Ö. Faruk Akün ise 30 Mayıs 1876'dan 3 gün sonra olarak belirtmektedir.

9. "Halbuki Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Süavi gibi şahsiyetler. Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut rejime karşı itiraz ettikleri zaman Abdülaziz'in şahsi politikasına değil, Ali Paşa'nın politikasına itiraz ediyorlardı. Genç Osmanlılar'ın Avrupa'ya kaçmasına sebep olan, Mustafa Fazıl Paşa'yı "Genç Osmanlılar"ın hamisi haline getiren hadiseleri, Ali Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda şahsi bir diktatorya tesis etmeye çalışmasının neticeleri idi. Bu hareket hattının mümeyiz vasıfları da Osmanlı İmparatorluğu'nun içine düştüğü badireyi halletmede Ali Paşa'nın, yeni teşekkül etmiş olan Osmanlı Efkâr-ı Umumiyesini hiçe saymasıydı." (Şerif Mardin, "Ali Paşa ve Hürriyet" *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay. İst. 1990 içinde s. 231.)

10. Ahmet Hamdi Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, Ahmet Halit Kitabevi İst. 1942, s. 6.

11. Yeni Osmanlılar için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay. Ank. 1995 C.VII-VIII; Bernard Levis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay. Ank. 1991, 4.b. s. 148-172; İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar" *Tanzimat I*, MEB. Yay. İst. 1940

içinde; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi* (Haz. Şemsettin Kutlu) Hürriyet Yay. İst. 1973; Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, Arba Yay. İst. 1995 4.b. ss. 91-96.

12. A. Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 222.

13. Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri* (Haz. M. Nami Duru), Sucuoğlu Mat.İst. 1980 s. 133.

14. Şerif Mardin, "XIX. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti" *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay. İst. 1991 içinde s. 89.

15. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.VIII s. 210.

16. Mustafa Fazıl Paşa, "Paris'ten Bir Mektup" *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi* (Haz. Mehmet Kaplan vd.) İst. Üniv. Edeb. Fak. Yay. İst. 1978, ss. 1-11.

17. Mektupları özet ve değerlendirilmesi için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yay. İst.1979 2.b. ss. 101-106; Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin özünü oluşturan meşveret sisteminin çağdaş demokrasilerle ilişkisi için bkz. Hüseyin Çelik, "Usul-i Meşveret Demokrasi Midir?" *Türkiye Günlüğü*, Kasım-Aralık 1994.

18. Mustafa Erdoğan, *Modern Türkiye'de Anayasalar ve Siyasal Hayat*, Siyasal Kit. Ank. 1997, s. 27.

19. Namık Kemal'in, anayasa ve insan hakları talebinin çağdaş demokrasi anlayışı içinde değerlendirilebilmek için bkz. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kit. Ank.1996 (I.Bölüm: Anayasa ve Anayasacılık IV. Bölüm: İnsan Hakları Öğretisi) Bu konuda genel bir perspektif için ayrıca bkz. Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, Siyasal Kit. Ank.1998 (V. Bölüm: Anayasal Yönetim)

20. Taner Timur, "Yeni Osmanlılar'ın verdiği özgürlük kavgası kendi çağlarının gerisindeydi" dediği yazısında, Namık Kemal'in tiyatro eserinin bahane gösterilerek Magosa'ya sürgüne gönderilmesinde iktidar içerisindeki Rus-İngiliz-Fransız etkisinin kapışmasını etkili görür. Rus yanlısı Sultan Aziz'i endişelendiren durumun Vatan Yahut Silistre'nin Moskof Düşmanlığı'na dönüşen gösterisi olduğunu belirten Taner Timur, "Düşünce eğilimimizin bu olguyu o çağın normlarına uygun bir vatan ve özgürlük kavgası olmaktan ziyade Rus partisinin girişimine karşı Osmanlı-İngiliz işbirliğinin ajitasyonu olarak değerlendirme olduğunu söylemeliyiz" görüşündedir. (Taner Timur, Namık Kemal'in Magosa Sürgünü ve Uluslararası politika" *Osmanlı Çalışmaları*, İmge Kit. 2.b. Ank.1996 içinde ss.305-319.

21. "Yalnızca yurt ve ulus sözlerini işitmek, söyleyebilmekle yüreklerimizin ne kadar titrediğini, ruhumuzun ne denli derinliğince sarsıldığını anlayabilmek için o sıkı yoksunluk ve yasaklık yaşamını bilmek gerekir. Bu

günkü gençlerin pek doğal, pek sıradan buldukları bu şeyler. O zaman için bizim üstümüzde yüksek bir dinin, en kutsal gizleri kadar etki yaratıcı idiler. Gençlerde Yurt ve Özgürlük aşkını uyandırmak bakımından Namık Kemal'e bu ülke, sonsuza değin bir borç yükümlülüğüyle bağlı olmalıdır. İnanırım ki benim ve kuşağımın en büyük ruhsal eğitimsi, yol göstericisi odur." (Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, (Haz. Rauf Mutluay) Türkiye İş Bankası Yay. İst.(tarihsiz) s. 47.

22. Hürriyet Kasidesi'nin değerlendirilmesi için bkz. Mehmet Kaplan, *Şiir Tahlilleri I*, Dergâh Yay. İst. 1978, 4.b.

23. Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İst. 1967 s. 17. Dönemin hürriyet anlayışıyla ilgili olarak bkz. TDEA, Hürriyet mad. (Dergâh Yay) C.IV; Münici Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin Yay. Ank. 1993, 7.b. (Türkiye'de Kamu Hürriyetlerinin Gelişmesi, ss. 85-107); Şerif Mardin, "Osmanlı Bakış Açısından Hürriyet" *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yay. İst. 1991 içinde.

24. Hasan Öztürk, "Hikmet-i Hükûmet'ten Efkâr-ı Umumiyye Geçişte İbrahim Şinasi'nin Liberal Edebiyat Söylemi", *Liberal Düşünce*, Güz 1998.

25. Rüya metni için bkz. Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi C.II ss. 251-266. Namık Kemal'in Rüya'sı ve siyasî rüyaların değerlendirilmesi için bkz. Metin Kayahan Özgül, *Türk Edebiyatında Siyasî Rüyalar*, Akçağ Yay., (tarihsiz).

26. "Bana istenildiği kadar "Sende fi-nefs-il-emir ihtiyar yoktur. İhtiyar zannettiğin ahval birbirini takip ederek gelmekte olan birtakım esbabın netayicinden ibarettir" denilsin dursun. Ben mademki kalemi elime aldığım zaman şu satırları yazmakta veya yazmamakta muhtar olduğumu ilm-el-yakîn, ayn-el-yakîn biliyordum ve bana yazmayı istemekte veya istememekte hariçten hiçbir sebebin tesir eylediğini göremiyorum. Elbette kendimi muhtar bilirim. Ve ben mademki insanım ve insanın sıfat-ı kâşifesi olan akıl için tarik birdir, elbette herkes kendi ihtiyarına lisanen olmazsa vicdanan musırdır itikadında bulunurum" (Namık Kemal, Huluk, *İbret*, 19 Haziran 1872).

27. Bu konuda Namık Kemal'in, Efkâr-ı Umumiye (*İbret*, 28 Ekim 1872) başlıklı yazısı dikkatle okunmalıdır.

28. Mehmet Kaplan, "Hürriyet Kahramanı Namık Kemal", *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3*, Dergâh Yay. İst. 1985 içinde.

29. Tanzimat dönemi edebiyatıyla ilgili olarak bkz. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ank. Üniv. D.T.C.F. yay. Ank. 1979 3.b; Orhan Okay, "Edebiyatımızda Batılılaşma", *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, Dergâh Yay. İst. 1990; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (Nev'ilerin Gelişmesi, ss. 249-380)

30. Kâzım Berzeg, "Bürokrasi Devlet Değildir", *Türkiye Günlüğü*, Ocak-Şubat 1997.

31. "Namık Kemal, hak ve hürriyet uğrunda gös-terişli mücadelesiyle gençliğe rehber olmakla beraber, Türkiye'de hürriyet ve meşrutiyet idaresinin hemen tatbikini istemekle, hayli tecrübesiz ve aceleciydi. Bilhassa Sultan Abdülhamid'e karşı çok ağır ve düşüncesiz hücumlarını o şekiller ve şartlar içinde haklı bulmak da kolay değildir. Buna mukabil, devleti tarihin en zor şartları içinde ayakta tutmaya çalışan Sultan Hamid'in Namık Kemal'e karşı davranışlarında iyi niyet ve takdir duyguları bulunduğu belli eden hadiseler olmuştur. Sultan Hamid, devleti otoriter bir rejimle idare etmek zorundaydı." (Nihat Sami Banarlı, *a.g.e.*, s.895)

32. Şerif Mardin, "Yeni Osmanlılar'ın bir muvafakiyeti de bu tabirin aydınlar arasında yerleşmesini sağlamaları "olduğuna işaret ederken Türk kamuoyuna yerleşen hürriyetin Romantizmden izler taşımasının sebebinin şu cümleyle belirler: "Genel olarak diyebiliriz ki hürriyet mefhumunu Türk kamu efkârına romantik şekliyle intikal edişi bu mefhumun ilk defa edebiyatçılar tarafından (Fransız romantiklerinin tesiri altında kalan edebiyatçılar tarafından) bize maledilmiş olmasından ileri gelmektedir." (*Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay. İst.1990 s. 151) Şerif Mardin hürriyet kahramanı Namık Kemal'deki heyecan unsurunun da Romantizmin etkisiyle geliştiğini vurgulayarak Barika-i Zafer'de Fatih'i, özgürlük taraftarı Cromvell'e benzetmesiyle de romantizmin etkisinde kaldığına işaret eder.

33. Namık Kemal'in siyasî görüşlerinin kaynağı olan mektup ve makalelerinin yararlanılabilecek düzenli baskıları maalesef mevcut değildir. Namık Kemal'in mektupları son olarak Fevziye Abdullah Tansel'in çabalarıyla biraraya getirilerek *Namık Kemal'in Mektupları* adıyla (C.I, 1967; C.II, 1969; C.III, 1973) yayımlanmıştır. F. A. Tansel, mektuplar dizisinin ilk cildinin önsözünde geniş açıklamalar vermişken Ömer Faruk Akün, yeni belgelere dayanarak F.A. Tansel'i eleştiri/tamamlama niteliğinde -mektup metni vermeden- *Namık Kemal'in Mektupları* (İst. Üniv. Edeb. Fak. Yay. İst.1972) nı yayımlamıştır. Ebuzziya Tevfik'in vaktiyle yayımladığı Cümle-i Müntahabat-ı Kemal ve Müntahabat-ı Tasvir-i Efkâr adlı seçkilerin dışında Namık Kemal'in makaleleri de mektupları gibi düzenli bir baskıyla okura ulaştırılamamıştır. Önder Göçgün'ün, Namık Kemal'le ilgili kitabında yazarın adını vererek gruplandığı 207 makalesinin bir kısmı için, ilgili biyografi kitaplarının dışında bkz. *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II* (Haz. Mehmet Kaplan vd.); Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, YKY İst. 1997 2.b.; Ahmet Hamdi Tanpınar, *Namık Kemal Antolojisi*, İst. 1942.